

DOKUMENTACE HODNOT V ÚZEMÍCH S PŘEVAŽUJÍCÍM CHARAKTEREM ASOCIATIVNÍ KULTURNÍ KRAJINY

Křesťanská krajina sv. Prokopa a Čertovy brázdy

Život a úcta svatého Prokopa

Svatý Prokop se narodil mezi lety 970-997 (Dvořák, Holečková, 2008; Krásl, 1895; Sommer, 2006). Desáté století bylo obdobím formování českého přemyslovského státu a dobou života hlavních českých světců a zemských patronů – sv. Ludmily, sv. Václava, sv. Prokopa a sv. Vojtěcha (Sláma, 2006).

Místo narození sv. Prokopa situuje mnich sázavský ve své kronice do Chotouně. Rodiče, zemani Vít a Božena, byli velmi zbožní a pracovití, což silně ovlivnilo Prokopův život (Dvořák, Holečková, 2008; Krásl, 1895; Sommer, 2006). Již jako dítě si Prokop postavil v zahradě budku z větví a v ní kříž, kde se modlil. Od útlého dětství byl spojován se zázraky, např. našel prutem pramen, kde jiní vodu najít nemohli (studánka Prokopka v Chotouni) (Vaněček, 1904; Krásl, 1895). Jiní historikové zvažují možnost Prokopova původu v Bulharsku, odkud v důsledku politických událostí Prokop prchá do Čech (Sláma, 2006).

Prokop získal kněžské vzdělání ve slovanské církevní škole. O místě, kde byl Prokop vzdělán, však existuje několik teorií: v **Kouřimi v hradisku sv. Jiří** (Dvořák, Holečková, 2006), na Vyšehradě (Dvořák, Holečková, 2008; Vaněček, 1904; Krásl, 1895), v Bulharsku (Sláma, 2006). Prokop se stal světským knězem, patrně hradským knězem **v Kouřimi u sv. Jiří** (Sommer, 2006).

Prokop byl v dospělosti ženatý, měl syna, dům a polnosti. Opustil rodinu, majetek i kněžský úřad a odešel patrně do břevnovského kláštera (možná též na Moravu, do Kyjevské Rusi či Uher), kde vstoupil do benediktinské řehole a patrně zde přijal jméno Prokop (z řečtiny, tj. průkopník, prošlapávač nových cest, pokrok v práci činící) (Dvořák, Holečková, 2008; Vaněček, 1905; Krásl, 1895; Sommer, 2006).

Podle legend Prokop před politickým soupeřením v boji o trůn, krveprolitím a poklesem mravů odešel kolem r. 1009 do pustiny (Vaněček, 1904; Dvořák, 1909; Sommer, 2006), nejprve do Dalejského údolí, odkud je však vypuzen zvědavostí pastýřů. Přes Dolní Břežany, Štiřín, Pořící nad Sázavou (cestou dodnes velké kameny, kde světec odpočíval) se vydal do klidného údolí Sázavy, kde hlásal pokání. Sázavské údolí však nebylo zcela pusté, v Prokopově době se zde nacházely osady Dojetřice, Radvanice, Bělokozly, Pyskočely,

Přivlaky, Samopše, Mrchojedy (Krás, 1895; Sommer, 2006). K pobytu si vybíral místa zatížená pohanskými pověrami a ovládaná běsi, zde pracoval a krotil zlé duchy. Jeskyně, do které se dle pověsti uchýlil, byla tehdejšími obyvatelům známá, ale vyhýbali se jí, protože v ní sídlilo tisíc běsů. Běsi napadali člověka, pomátli jeho rozum a oslabili tělo, byli však také přivolávání hadači a kouzelníky, kterými měli přinést vidění a sny. Běsům byly přičítány přírodní katastrofy jako bouře, vichřice, tuhá zima, ale také neduhy tělesné (ochromení) a duševní (prchlivost, vzteklost, šílenství). Dle legendy byl Prokop těmito běsi v jeskyni pokoušen (především tělesnými chťiči), v podobě ďábla je však z jeskyně vyhnal a svázal jej řetězem. Místo jeskyně není jednoznačné, v místní sázavské tradici je za ni pokládána krypta pod presbytářem chrámu či jeskyně odkrytá u jižního rohu klášterní budovy označená vysazenou lípou. Dle legendy si Prokop nad touto jeskyní vystavěl chatrč (možná v ústí Čertovy brázdy), kolem vymýtil stromy a zoral půdu, na skále vystavěl kapli Panny Marie (dle místní tradice v místě budoucího chrámu Panny Marie) (Krás, 1895). K poustevně přicházeli mnozí z okolí činit pokání, někteří Prokopa následovali a usadili se kolem jeho poustevny (Vaněček, 1904; Dvořák, 1909; Krás, 1895).

Po setkání s knížetem Oldřichem, který zbloudil při pronásledování jelena při lovu, se Prokop stal duchovním otcem kajícího knížete, který se u Prokopa zpovídá ze svých hříchů. Prokop dal Oldřichovi napít vody ze studánky, která po požehnání křížem chutnala jako víno.¹ Místo setkání Prokopa s Oldřichem není jednoznačné – mohlo k němu dojít v místě budoucího kláštera či u studánky Vosovky (Vaněček, 1904; Krás, 1895). Za podpory knížete Oldřicha a poté knížete Břetislava založil Prokop Sázavský klášter dle pravidel benediktinské řehole a stal se jeho prvním opatem. Klášter se stal centrem staroslovanského jazyka a vzdělání, výtvarného umění (především ilustrace knih), sochařství a architektury, literárního umění, ale i hospodářského pokroku (rozšíření ovocných stromů, vinné révy, chovu dobytka). Klášter šířil pod Prokopovým vedením vzdělanost a osvětu, věnoval se i péči o nemocné (Dvořák, 1909; Vaněček, 1904; Krás, 1895; Remešová, 1953). Již za Prokopova života se konaly poutě na Sázavu, především ve dny sváteční a kající (křížové průvody, kdy účastníci nesou kříž a zpívají žalmy) (Vaněček, 1904; Sommer, 2006).

Prokop zemřel 25. 3. 1053 ve věku asi 65 let, svou smrt předpověděl dva dny předem a povolal k sobě syna Jimrama a synovce Víta, kterým předpověděl budoucnost kláštera. Prokop byl pohřben v kostel Panny Marie v Sázavském klášteře. Prokopův hrob se stal cílem poutníků, prosebníků a mnohých zázraků. Jeho kult byl potvrzován slovní tradicí šířící jeho

¹ Pro období počátků křesťanství na našem území se často setkáváme s poustevníky východního rázu. Motiv poustevnictví a setkání s knížetem zbloudilým při lovu je možné najít i v životě sv. Vintíře či poustevníka Ivana. Sv. Vintíř (poč. 11. stol.) byl stejně jako Prokop syn z panské rodiny, který vstoupil do benediktinské řehole. Uchýlil se k poustevnickému životu mj. v Českém lese. Setkal se s knížetem Břetislavem u Březnice na Prácheňsku, který zbloudil při lovu jelena. Poustevník Ivan, patrně syn panujícího knížete v Chrvatech, se uchýlil do skalní rokle Loděnického potoka. Zde se setkal s knížetem Bořivojem, který při lovu postřelil Ivanovu laň (Krás, 1895).

ctnosti a zázraky s ním spojené (Dvořák, Holečková, 2008; Vaněček, 1904; Krásl, 1895; Sommer, 2006; Sláma, 2006).

Po vyhnání sázavských mnichů z kláštera byli do kláštera dosazeni němečtí kněží s latinskou liturgií. Dle legendy se Prokop zjevil německému opatovi a vyhnal jej z kláštera (Sláma, 2006).

Prokop byl 4. července 1204 papežem Inocencem III. prohlášen za svatého. Dle legendy Prokopův duch pohrozil papežovi zbitím, pokud jeho kanonizaci neschválí. Po Prokopově svatořečení se jeho kult rozvinul naplno, byly zřizovány chrámy a oltáře zasvěcené sv. Prokopovi, celebrovány mše a církevní hodinky o sv. Prokopu, modlitby k sv. Prokopu. Jeho ostatky byly veřejně vystaveny a uctívány. Na přání Přemysla Otakara I. bylo v chrámu sv. Víta uloženo rámě nově kanonizovaného světce (později přeneseno do kostela Všech svatých na Pražském hradě a část na Karlštejn, odkud byla r. 1645 vrácena zpět do chrámu sv. Víta). Silnice z Prahy přes Uhřetěves, Říčany a Mnichovice byla nazývána svatoprokopskou silnicí, ve 14. stol. byla v hradbách Nového města nad dnešním Václavským náměstím vybudována brána sv. Prokopa, ze které tato silnice vycházela. Sv. Prokop se stal spolu se sv. Ludmilou, sv. Václavem a sv. Vojtěchem zemským patronem a ochráncem českého království (Dvořák, Holečková, 2008; Vaněček, 1904; Krásl, 1895; Sommer, 2006).

Z iniciativy arcivévodkyně Alžběty, sestry Rudolfa II., byly r. 1588 Prokopovy ostatky po zřízení chóru kostela Panny Marie a sv. Jana Křtitele v Sázavském klášteře vyzdvíženy a slavnostně přeneseny do kaple Všech Svatých na Pražském hradě. Zde byla r. 1669 zřízena nová Prokopova hrobka s cyklem 12-ti obrazů od Kristiána Šebestiana Dittmanna z Lavensteinu zobrazující výjevy z Prokopova života (Dvořák, Holečková, 2008; Vaněček, 1904; Krásl, 1895; Sommer, 2006; Trunkátová, 2014). Při průzkumu ostatků ve 20. století prof. Emanuelem Vlčkem však bylo zjištěno, že údajné Prokopovy ostatky ve skutečnosti patří 4 různým osobám, pouze část lebky je možné přisoudit sv. Prokopovi (Dvořák, Holečková, 2008; Sommer, 2006).

Barokní úcta sv. Prokopa byla podpořena objevením milostného obrazu sv. Prokopa v sutinách Sázavského chrámu od neznámého autora. Světec má na obraze zavřené oči, ve chvílích zázraků však oči otevírá. R. 1669 bylo po obnově Sázavského kláštera přeneseno Prokopova rámě z Prahy zpět do Sázavy, kde zůstalo až do zrušení kláštera r. 1785. Od r. 1711 byl 4. červenec vyhlášen polodenním svátkem sv. Prokopa, kdy nebylo dovoleno pracovat na poli (neposlušni tohoto příkazu byli sv. Prokopem ztrestáni živelnou pohromou), narůstal počet poutníků a poutí na Sázavu. Svátek však byl r. 1771 zrušen, r. 1785 zakázány poutě (obnoveny 1796). O rostoucí úctě sv. Prokopa svědčí např. sousoší se sv. Prokopem na Karlově mostě z r. 1712 od F. M. Brokoffa (Krásl, 1895). K r. 1895 bylo na našem území 93 chrámů zasvěcených sv. Prokopu (Krásl, 1895).

Na rozdíl od sv. Václava (kníže) a sv. Vojtěcha (biskup), kteří jsou uctíváni i v zahraničí, je sv. Prokop světec, který není spjat s vládnoucím či velmožským rodem a který je oslavovaný výhradně v Čechách. Jeho kult měl výrazný nacionální charakter, sv. Prokop symbolizoval právo na národní identitu a český jazyk, boj proti cizím mocenským vlivům. Byl rovněž

vnímán protiněmecky a protipapežsky (Jakobson, 1937, Krásl, 1895; Sláma, 2006; Remešová, 1953). Sv. Prokop byl také prvním českým světce, který nezemřel mučednickou smrtí (Sláma, 2006). Svatý Prokop je spojován s mnohými zázračnými uzdraveními při epilepsii, vodnatelnosti, slepotě či slabém zraku, bolesti hlavy, neplodnosti a komplikovaném porodu, bázlivosti a slabosti, posedlosti démonů (Otcové OSBM, 2003). Sv. Prokop je vnímán jako světec lidový, obrací se k němu často slabí a utiskovaní, poddaní a nevolníci. Je patronem rolníků a horníků. Patronem rolníků je uctíván především pro svůj rolnický původ, řeholní práce na poli a v lese při založení klášterního hospodářství, šíření zemědělské osvěty mezi okolní lid. K svatému Prokopu se lidé obrací s prosbami o ochranu před přírodními živly, které mohou ohrozit úrodu. Patronem horníků je uctíván pro svou vazbu na jeskyně, ve kterých přebýval a odkud vyhnal zlé běsy, možná též pro souvislost jména Prokop a prokopávati. Symbolizuje tak boj proti zlým mocem pozemních dolů. Kostely zasvěcené sv. Prokopu se často nalézají právě v hornických oblastech, kde jsou též slaveny svatoprokopské svátky (např. Stříbro, Ostrava, Jáchymov, Kladno, Stará Huť apod. (Krásl, 1895; Remešová, 1953). Sv. Prokop také symbolizuje tuhou práci, přemáhání zlých duchů pýchy, lakoty, smilstva, zášti, hněvu, obžerství a opilství, lenost. Bývá vzýván při živelných pohromách. Je uctíván jako vzor ctností (Vaněček, 1904).

Historické prameny o sv. Prokopovi

O životě sv. Prokopa neexistuje žádná soudobá zpráva, pozdější prameny jsou legendistického charakteru, jejichž cílem bylo oslavovat život světce a vyzdvihnout události z jeho života zdůvodňující jeho svatořečení spíše než reálná historická fakta. Výklady historiků těchto legendistických příběhů bývají velmi rozdílné a mnohdy protichůdné (Sommer, 2006; Sláma, 2006).

Nejstarším pramenem zachycující život sv. Prokopa byla pravděpodobně **Staroslověnská prokopská legenda** z 60. let 11. století sepsaná po návratu sázavských mnichů z prvního vyhnanství, která se však nedochovala (Sommer, 2006).

V 1. třetině 12. století vznikla v Sázavském klášteře nejstarší dochovaná latinsky psaná **Vita minor**. Z této legendy čerpají všechny pozdější hagiografické zápisy o sv. Prokopovi. Vita minor uvádí, že Prokop byl vzdělán ve slovanském písmu (o slovanské liturgii se nezmiňuje) a stal se světským knězem. Vzdal se své manželky a majetku, stal se mnichem a odebral se do pustiny do jeskyně nad řekou Sázavou, kde žil zbožným životem, vykonával zázraky a kde budoval kostel zasvěcený sv. Janu Křtiteli. Shromáždil kolem sebe zbožné bratry a společný mnišský život pořídil pravidlům sv. Benedikta. Kníže Břetislav povýšil Prokopa na opata Sázavského kláštera, daroval klášteru pozemky s osadami. Prokop zemřel 25. března 1053, dva dny před svou smrtí povolal syna Jimrama a synovce Víta a předpověděl jim osud kláštera. Svatý Prokop je v legendě vylíčen jako velmi zbožný člověk hodný svatořečení. Nalezneme zde mnohé paralely s příběhem sv. Benedikta (opustil otcovský dům, odebral se do opuštěné jeskyně u řeky, chodili za ním zbožní lidé, se skupinou bratří zde budoval kostel

sv. Jana Křtitele, konal zbožné činy, předpověděl svou smrt) či sv. Antonije (uchýlil se do samoty jeskyně, založil klášter), které měly přiblížit život Prokopa těmto světcům a usnadnit tak jeho kanonizaci. Legenda Vita Minor je prvním dokladem evangelizačního úsilí na české venkovské obyvatelstvo, které v této době bylo polopohanské (ostatní soudobé formy šíření víry byly iniciovány panovníkem a byly spíše donucovací) (Sommer, 2006; Sláma, 2006; Remešová, 1953).

Ze 70. let 12. století pochází **Kronika mnicha sázavského**, která čerpá z legendy Vita minor a z ústní tradice Sázavského kláštera. Oproti Vita Minor doplňuje Prokopův příběh o místo jeho narození v Chotouni, Prokopa zmiňuje jako syna z velmožského rodu (nepravděpodobné – velmožské rody této doby byly vázány na knížecí hrady, nikoli na venkovské osady). Poprvé je zde také zmíněno setkání Prokopa s knížetem Oldřichem při lovu jelena. Jako Prokopovo obydlí není uváděna jeskyně, ale chýše postavená nad jeskyní. Založení Sázavského kláštera kronika spojuje s dřívějším panovníkem, a to s knížetem Oldřichem, který klášter obdaroval pozemky. Kníže Břetislav poté potvrdil a rozšířil otcovu donaci (Sommer, 2006; Sláma, 2006).

Z konce 13. století pochází **Vita antiqua** (Sommer, 2006; Sláma, 2006).

Za doby vlády Karla IV. vznikl ve 14. století česky psaný **Český pasionál** (Sláma, 2006).

Ze stejné doby pochází latinsky psaná **Vita maior**, která byla na konci 14. století zpracována též veršovaně v češtině. Oproti Vita minor a Kronice mnicha sázavského uvádí jako místo Prokopova vzdělání Vyšehrad, vynechává zmínky o Prokopově manželství a synu Jimramovi (ve 14. století již dávno platil kněžský celibát, proto tato informace nebyla žádoucí) a založení kláštera datuje rokem 1009 (Sommer, 2006; Sláma, 2006).

Do období vlády Karla IV. se datuje i **Kronika Přibíka Pulkavy z Radenína**, která zmiňuje založení Sázavského kláštera v r. 1032, a **Neplachova kronika**, která založení kláštera datuje 1033 (Sommer, 2006; Sláma, 2006).

Za povšimnutí stojí, že Kosmas, který byl současníkem Sázavského kláštera, ve své kronice Prokopa nezmiňuje vůbec (Sláma, 2006).

Svatý Prokopa jako symbol souboje se zlými duchy

Svatý Prokop bývá často spojován se zápasem s čerty a zlými duchy, toto zkrocení temných sil se promítá do mnoha příběhů o Prokopu a čertu:

Cestou z lesa ďábel zlomil Prokopovi kolo od vozu, Prokop donutil ďábla, aby nesl nápravu vozu místo zlomeného kola (Krásal, 1895).

Prokop vyhnal z jeskyně 1000 zlých démonů/běsů (Dvořák, Holečková, 2008; Kroča, 2001; Krásal, 1895).

Prokop zapřáhl čerta do pluhu a vyoral s ním Čertovu brázdu, poháněl jej berlou/křížem (Dvořák, Holečková, 2008; Kroča, 2001; Dvořák, 1909; Krásal, 1895).

Prokop naložil čertovi na záda kamení a trámy a donutil jej stavět klášter (Dvořák, Holečková, 2008).

Prokop hrál s čertem nad Sázavou kuželky, čert musel stavět poražené kuželky a nosit kouli až z koryta řeky (Dvořák, Holečková, 2008).

Prokop vysvobodil čerta, když jeho ruka uvízla v kameni křtitelnice (Dvořák, Holečková, 2008).

Historický vývoj osídlení

Náznak prvního osídlení území je možné vysledovat již ve střední době kamenné mezi Bělokozly a Čeřenicemi (Žebera in Bubeník, 2006). Z mladší doby kamenné pochází nálezy ze severního okraje katastru Bělokozelského a z Bílého kamene. Nálezy dokazují přítomnost kultury vypíchané keramiky; tato kultura pronikla do oblasti od severu z Polabí (Bubeník, 2006). Z pozdní doby kamenné nálezy dokládají existenci výšinného sídliště (možná opevněného) na **Krkavčích skalách** u Černých Bud (Bubeník, 2006).

Osídlení doby bronzové dokládají nálezy z **Bílého Kamene**, kde se nacházel lom na krystalický vápenec, jeden z nejstarších dokladů těžební činnosti na našem území (Bubeník, 2006; Dvořák, Holečková, 2008). Z pozdní doby bronzové a doby halštatské (8. – 7. stol. př. Kr.) je doloženo sídliště (patrně opevněné) **Na Skále** pod dnešním vrchem Vraník, které představovalo strategický bod nad meandrem řeky s úžinou (Bubeník, 2006). Z této doby rovněž pochází mohylové hroby u Chotouně (Dvořák, Holečková, 2008). Z doby laténské (doba keltského osídlení, 5. – 1. stol. př. Kr.) žádné nálezy v území nejsou. Až v 3. stol. po Kr. byly nalezeny pozůstatky pohřebiště **pod Bílým Kamenem** dokládající germánské osídlení (Bubeník, 2006).

Z 7. – 8. stol. je doloženo osídlení na Bílém kameni. Z přelomu 8. a 9. stol. Je doložena existence **Dojetřického hradiště**. Nacházelo se na ostrožně na levém břehu nad řekou Sázavou v lokalitě Na Šancích (též Na Dojetřicku, Nad Vosovkou). Jednalo se o 12 ha dvojdielné opevněné hradiště, které střežilo brod přes řeku Sázavu (Bubeník, 2006; Dvořák, Holečková, 2008). Je možné, že toto hradiště bylo shodné s **hradištěm Milobuzy** zmiňovaným v svatoprokopských legendách, dle kterých se milobuzští se dostali do sporu se sv. Prokopem kvůli dědičným nárokům na pozemky darované knížetem Oldřichem sázavskému klášteru (pozemky podél řeky tekoucí od Milobuze po jeskyni Zákolnici). Prokop Milobuzské vyhnal, kníže Břetislav pozemky vykoupil a potvrdil jejich darování klášteru (Dvořák, Holečková, 2008; Sommer, 2006). Jiní historikové však nespojují v legendě zmiňované hradiště Milobuzy s archeologicky doloženým Dojetřickým hradištěm, situují Milobuzy mezi Vraník a Sázavu (Profous in Bubeník, 2006) či na Černé Budy (Kadlec in Bubeník, 2006).

Pod hradištěm na soutoku Dojetřického potoka se Sázavou se nacházela tržní a zemědělská osada (možná tržní ves Sázavského kláštera), patrně z období 10. – 11. stol., která dala

základ dnešnímu městu Sázava a kde byl později postaven **kostel sv. Martina** (doložen r. 1405) (Dvořák, Holečková, 2008; Bubeník, 2006).

Z 9. stol. jsou datovány **mohyly nad pramenem potoka u Čertovy brázdy** u osady Mělník (ještě v katastru Černé Budy). Středověké osídlení je rovněž doloženo na **opěvněném hradišti na Krkavčích skalách, v sídlišti v Pyskočelích (8. – 12. stol.)** na levém břehu Vlkavčického potoka u psykočelského dvora U Anděla, **u dnešní vlakové zastávky Stříbrná Skalice (10. – 12. stol.)**, **na hradišti Na Skále pod Vraníkem (9. – 10. stol.)**, **v hradišti Bohouňovice II. (10. – 11. stol.)**, **v hradišti Hryzely u Zásmuk (8. – 9. stol.)**, v místě Sázavského kláštera (nejstarší nálezy z 11. stol.). Hradiště Na Skále pod Vraníkem může být shodné s místem, kam se dle svatoprokopských legend uchýlili milobuzští po vyhnání z Milobuze sv. Prokopem, tj. **pustinou Lobečskou** (Bubeník, 2006).

Místa spojená s legendou o sv. Prokopovi

Sázava

Sázavský klášter byl založen r. 1032 (Dvořák, Holečková, 2008; Krásl, 1895; Sommer, 2006) nebo r. 1009 (Sláma, 2006) či 1033 (Krásl, 1895) na křižovatce cest severojižních s řekou Sázavou na jihovýchodním okraji původní přemyslovské domény (Bubeník, 2006). Klášter byl založen za podpory knížete Oldřicha. Oldřichův nástupce, kníže Břetislav, obdaroval klášter pozemky (řeka Sázava od Milobuze až po jeskyni Zákolnici s okolními lesy a lukami na obou březích řeky) a opatem jmenoval Prokopa. Klášter byl založen jako slovanský, mše se sloužily ve staroslověštině. Dle legendy byl zbudován poblíž jeskyně Zákolnice, kde Prokop žil se svými bratry (Dvořák, Holečková, 2008; Krásl, 1895). Vzniku kláštera předcházela vznik osady několika poustevníků (špitálních bratrů kolem sv. Prokopa), kteří pomáhali chudým a nemocným. Osada měla podobu dvou řas poustevnických bud s uličkou uprostřed a společným hospitém pro modlitby a stolování (Krásl, 1895). Dřevěný klášter byl postaven dle dispozičních pravidel benediktinské řehole s prvky řehole basilánské jako 3 bloky budov s rajským dvorem a studnou. Součástí kláštera byl trojlodní dřevěný kostelík zasvěcený **Panně Marii a sv. Janu Křtiteli** (vysvěcen r. 1035), kde byl Prokop po své smrti r. 1053 pohřben (Dvořák, Holečková, 2008; Krásl, 1895). Ke klášteru přináležely i hospodářské budovy (chlévy, kolny, sýpky), řemeslné dílny, škola a umělecké dílny, hospital/nemocnice, kuchyň, spižárna, dormitář, ambit, zahrada se studnou, koupelna, společná jídelna a modlitebna (Krásl, 1895). R. 1056 kníže Spytihněv II. vypudil slovanské mnichy, kteří se uchýlili do Uher, a dosadil německého opata s latinskými mnichy. R. 1064 se slovanští mniši do kláštera vrátili za přispění knížete Vratislava, staroslověšná liturgie však již papežem nebyla povolena (Dvořák, 1909; Dvořák, Holečková, 2008). Byla dobudována laická osada na severní straně klášterní zahrady **s kostelem sv. Kříže** (z r. 1070) půdorysu litéžského kříže, jehož součástí byl i hřbitov (Dvořák, Holečková, 2008). R. 1094 (1095) byl vysvěcen nový románský chrám, který nahradil původní dřevěný kostelík. Ostatky sv. Prokopova byly vyzdvíženy z hrobu a přeneseny do nového kostela do hrobu před hlavním oltářem, aby byly

přístupné uctívání. R. 1097 se klášter opěr dostal do rukou latinských mnichů (Dvořák, 1909; Sommer, 2006). Po kanonizace sv. Prokopa r. 1204 byl Prokopův hrob opět otevřen a ostatky uloženy do tumby v blízkosti původního hrobu (Sommer, 2006). R. 1315 započala gotická přestavba sázavského kláštera, na které se podílela huť Matyáše z Arrase. Záměrem bylo vybudovat trojlodní katedrálu, realizovaná však byla pouze jedna loď a dvoupatrová věž. Za husitských válek byl klášter vyrabován a mniši vyhnáni. Po návratu bratří však klášter dále chátral, až došlo v 16. století ke zřícení chóru a poškození svatoprokopské krypty. Prokopovy ostatky byly následně vyzdvíženy a přeneseny na Pražský hrad do kaple Všech Svatých. Další přestavby se klášter dočkal v době barokní, kdy byla východní část kostela gotického chrámu oddělena od nedostavěného zbytku zdí a proměněna na **kostel sv. Prokopa**. Byla obnovena krypta podle návrhu Víta Václava Kaňky (otec F. M. Kaňky). Součástí kostela sv. Prokopa je milostný obraz sv. Prokopa (kolem r. 1600, neznámý autor) zobrazující Prokopa se zavřenýma očima a čertem na koženém řemínku, který se tiskne jak pes k poustevníkově noze. Obraz je spojen se zázraky, kdy zobrazený Prokop otevírá oči a koná zázraky. Klášter byl r. 1785 rušen a přebudován na klasicistní zámek (Dvořák, Holečková, 2008).

Na pravém břehu řeky Sázavy v místě Sázavského kláštera byla v 50. letech 20. století při výkopu na severním boku klášterního kostela zpod zdí gotického chóru zasypaná rokle prudce se zahlubující do skalního podloží lemovaná cihlovými zdmi. Rokle ústí do uměle vytesané jeskyně ve tvaru kříže 6 x 6 m (ramena orientovaná do světových stran), patrně z dob gotické přestavby (Dvořák, Holečková, 2008; Sommer, 2006). Jeskyně vznikla patrně před husitskými válkami jako součást speciálního kultovního objektu, byla uměle vyhloubena a nese stopy obývání. Po husitských válkách a po vyplenění kláštera byla zasypána sutí, na které byl vybudován pozdně gotický objekt. Odkaz jeskyně se uchoval v pomístním pojmenování lokality „příbytek sv. Prokopa“ (Sommer, 2006). Můžeme se domnívat, že tato jeskyně vznikla rozšířením původní **jeskyně Zákolnice (též jeskyně sv. Prokopa)**, kde poustevničil sv. Prokop (Dvořák, Holečková, 2008; Sommer, 2006). Jiní historikové však situují jeskyni Zákolnici zmiňovanou ve svatoprokopských legendách zcela mimo klášter, např. do údolní propasti nedaleko Vlkančického potoka v místě sídliště v Pyskočelích (Bubeník, 2006).

V blízkosti železniční zastávky se nachází kaple se **studánkou Vosovka** s nápisem „Poutníče křesťanský, čiň zastavení“. Název Vosovka je odvozen od osiky, která od nepaměti stávala nad pramenem. Osika dle pověsti vyrostla z osikové hole, kterou Prokop požehnal studánce a poté ji zarazil do země (Dvořák, Holečková, 2008). Strom bývá velmi často spojován s posvátnými místy (Royt, 2001). **Kaple sv. Prokopa** nese nápis upomínající na setkání Oldřicha s Prokopem. Na oltáři kaple je umístěna soška světce v opatském rouchu, vedle v poustevnickém rouchu s koflíkem v ruce, jak pohlíží na sochu Oldřicha s toulcem a šípky (Krásal, 1895). Dle legendy se u studánky Vosovky setkal Prokop s knížetem Oldřichem, který sem zabloudil při lovu. Prokop dal v misce Oldřichovi napít ze studánky vody, která se zázrakem změnila ve víno. Miska je uchovávaná jako cenná relikvie sázavského kláštera. Oldřich po tomto setkání podpořil výstavbu sázavského kláštera. V blízkosti pramene se

nachází **kamenná křtitelnice s otiskem čertova drápu**, zde dle pověsti Prokop křtil vodou ze studánky zástupy pohanů obrácených na víru (Dvořák, Holečková, 2008). Na svátek sv. Prokopa (4. července) u studánky Vosovka začínaly poutě, kde po vykonání pobožnosti věřící putují k řece a na její druhý břeh do Sázavského kláštera (Krászl, 1895). Roku 1713 vznikly z iniciativy mnichů sázavského kláštera v blízkosti pramene **lázně**, kde se nabízela koupel v kádích se studenou a horkou vodou. V druhé pol. 18. stol. byly lázně rozšířeny, poč. 20. stol. však byly z důvodu stavby železnice zrušeny, lázeňský dům r. 1901 zbourán a pramen uzavřen do studny s pumpou (Dvořák, Holečková, 2008; Krászl, 1895).

Další ze studánek upomínající na působení sv. Prokopa je **studánka Rakovka** na východní straně vrchu Bílý kámen u Sázavy. Nedaleko Rakovky se nachází **Prokopovo lože**, kámen s prohlubní. Dle legendy zde Prokop ulehl a ponořil se do modliteb, až kámen začal žárem jeho těl měknout a vytvořil prohlubeň (Dvořák, Holečková, 2008; Dvořák, 1909; Krászl, 1895). Spojení kamenů s posvátnými místy není ojedinělé, otisky lidského těla v kameni jako důkaz svatosti se vyskytují často (Royt, 2001).

Sázavský klášter – nedostavěný gotický kostel sv. Prokopa

Sázavský klášter – barokní kostel sv. Prokopa

Sázavský klášter – kostel sv. Kříže

Zbytky lázní u Vosovky

Studánka Rakovka

Kámen zvaný Prokopovo lož

Čertova brázda

Jedná se o liniový terénní útvar mezi Sázavou a Chotouní v délce 21 km. Průměrná šířka je 14 m, hloubka 2 až 6 m pod úroveň terénu s rovným dnem a šikmo stoupajícími stěnami (Dvořák, Holečková, 2008).

Existuje několik teorií o vzniku a funkci Čertovy brázdy:

Přírodní útvar: Geologický zlom severozápadně od Sázavy, kterým protéká potok Čertovy brázdy. Výše v místě náhorní plošiny severně až severovýchodně od Sázavy, se nachází rozbrázděné úseky Čertovy brázdy táhnoucí se až k Chotouni, které vznikly na konci třetihor na geologickém zlomu vlivem prátoku řeky (Bubeník, 2006). Dle jiných autorů však terénní útvar nenavazuje na hlubší vrstvy hornin, nejedná se tedy o geologický útvar, ale o jev vzniklý lidskou činností či erozí. Trasa Čertovy brázdy v některých úsecích využívá přírodních roklí (např. u Sázavy a u Chotouně) (Dvořák, Holečková, 2008).

Hranice: Obranný příkop mezi Pražským a Zlickým knížectvím. Hraniční funkcí tohoto liniového terénního útvaru odpovídají názvy vrchů v okolí brázdy: Stážiště, Čekánov, Na Šancích, Na hrádku, Na Vartě. Název Čertova brázda je možno odvodit od slova „čerta“ = hranice. Dodnes po linii Čertovy brázdy vedou hranice katastrů (Dvořák, Holečková, 2008).

Dálková stezka: Trasa Čertovy brázdy odpovídá zjištěné dálkové obchodní cestě z jižních Čech přes sázavský brod, Chotouň do Nymburka. Umístění Sázavského kláštera na této stezce se jeví jako logický krok značící knížecí záměr založení kláštera (Dvořák, Holečková, 2008; Sláma, 2006).

Terénní útvar rituální orby: Čertova brázda může mít spojitost s posvátnými poli zemědělských národů („dobrá pole“), na která byl vstup mimo konání obřadů zakázán. Tato posvátná pole byla jakousi maticí všech polí, od které se odvozovala úroda a blahobyt. Posvátné pole směl osévat a orat jen náčelník, stařešina či kníže, orba byla vnímána jako obdoba pohlavního aktu. Magická brázda se vyorávala v době rizika nakažlivé choroby, vyoráním brázdy se vytyčovala hranice nově založeného města. Odkaz této rituální orby můžeme najít např. v příbězích o „dobrém poli“ či „královském“ poli kmene Limuzů u Stadice, kde oral Přemysl Oráč (Frazer, 2007; Dvořák, Holečková, 2008).

Pravěká rituální cesta: Trasa, kde poutníci putovali temnou brázdou, aby se spojili s dušemi předků a ovlivnili klíčení semen a blahobyt země. Tuto teorii podporuje výskyt pravěkých pohřebišť (Homole u Chotouně, mohylník u Mělníka) a uctívaných pramenů (U Trojice pod Strážištěm, u Kachní louže, Prokopova studánka na Lipské hoře, Prokopka v Chotouni). Odkaz této rituální cesty můžeme sledovat v náboženských procesích 19. století, kdy se putující Čertovou brázdou v době Prokopských svátků modlí za déšť a dobrou úrodu. Dle lidové tradice nastane konec světa, až temná a vlhká Čertova brázda vyschne (Dvořák, Holečková, 2008).

Dle legendy Prokop zapřáhl čerta do pluhu a vyoral s ním Čertovu brázdu, poháněl jej berlou (Dvořák, Holečková, 2008; Kroča, 2001; Dvořák, 1909) či křížem. (Krásal, 1895).

Původní výrazný terénní útvar se dodnes dochoval pouze v několika úsecích (zarostlá proláklina severně od Mělníka v lokalitě Na Hrbech; 360 m dlouhý úsek severovýchodně od vsi Mělník v lese před Moštickou hájovnou; 10 rovnoběžných příkopů mezi Moštickou hájovnou a hájovnou Kachní louže; soustava souběžných úvozů severně od Radlic nad levým břehem Bachovického potoka stoupající směrem ke Krymlovu) (Dvořák, Holečková, 2008). Místní název U Čertovy brázdy označuje pole mezi Chotouní a silnicí z Českého Brodu na Kolín, kde byla Čertova brázda zachována nejdéle, resp. je zmiňována ještě v r. 1903 jako hluboce zařízlá úvozová cesta (Dvořák, Holečková, 2008).

Trasa Čertovy brázdy trasou putování během červencové prokopské poutě, která byla ještě před 100 lety živá (Kroča, 2001).

Při ústí Čertovy brázdy u Sázavy se nachází **pomníček železného pluhu a sloupová výklenková kaplička** z r. 1890 s obrazem sv. Prokopa držícího na vodítku čerta. U Sázavy je louka Votočnice, kde se měl čert otáčet, když zapřažen do pluhu oral Čertovu brázdu (Dvořák, Holečková, 2008). V těsném sousedství stojí **rodný dům** malíře S. H. Pinkase a hudebníka a herce J. Voskovce. Odtud dále roklí směrem k Mělníku se nachází novodobá **křížová cesta** s 14-ti dřevěnými zastaveními (Dvořák, Holečková, 2008).

Mezi Sázavou a Chotouní se nachází vesnice Dobré Pole, kde se čert ptal Prokopa, jak jsou daleko, ten mu odvětil „v dobré půli“ (Dvořák, Holečková, 2008).

Otázkou zůstává, zda můžeme pokračování Čertovy brázdy hledat i na druhém břehu Sázavy od brodu přes Bělokozly na Čerčenice. Dle pověsti Prokop nutil čerta orat i na této straně

řeky, ale unavený čert trucoval, že dál nepůjde – Prokop mu nechal postavit hospodu, aby se zde unavený čert osvěžil: formanská hospoda Trucovna (Dvořák, Holečková, 2008).

Místní pojmenování Čertova brázda však není v Čechách ojedinělé. Další Čertovy brázdy se nachází např. u Písku pod kopcem Hradiště (poustevník za pomoci čerta vyoral vedlejší koryto Otavy zvané Čertova strouha), Černovír u hradu Lanšperk (Černovířský potok protékající lesnatým údolím tzv. Čertovy brázdy, kterou vyoral sv. Prokop s čertem v pluhu), u Větrného Jeníkova (čert oral s hříšníky brázdu), Toulcovy Maštale (čert oral s hříšníky brázdu), u Tupadel na Čáslavsku (čert zapřáhl do pluhu babu a vyoral s ní boční údolí) (Kročá in Dvořák, Holečková, 2008).

Část Čertovy brázdy nad Sázavou

Chotouň

První zmínka o Chotouni se nalézá v kronice mnicha Sázavského, kde je zmíněna jako místo narození sv. Prokopa. Ve 13. stol. patřila Chotouň olomouckému biskupství, byla prodána Havlovi z Lemberka, koncem 13. století se však vrátila do rukou olomouckého biskupství. Během husitských válek Chotouň získali pánové z Kunštátu, poté připadla poděbradskému panství, v jehož vlastnictví byla až do r. 1848 (Krásal, 1895).

Chotouň měla původně podobu okrouhlé vsi, v jejímž středu stál kostel sv. Petra a Pavla (Dvořák, Holečková, 2008). Kostel existoval patrně již za života sv. Prokopa, během 30-ti leté války byl poničen požárem (r. 1644) a následující roky chátral. Během opravy kostela r. 1664 byly pořízeny 3 nové zvony: sv. Michala, sv. Petra a Pavla a sv. Prokopa. V následujících letech je kostel přičleněn k faře ve Skramnicích a chátral (Krásal, 1895). Kostel byl r. 1816 zbořen, zvonice kostela zbořena r. 1900. Oltářní obraz sv. Petra a Pavla od Karla Škréty byl přenesen do nového kostela sv. Prokopa v Chotouni (Dvořák, Holečková, 2008; Krásal, 1895).

Jihozápadně od centra obce se nacházel **Prokopský dvůr**, kde se údajně Prokop narodil. U vjezdu do dvora stával **žulový patník** s prohlubní na vrcholu, který dle legendy upomínal na

první setkání Prokopa s čertem. Mladík Prokop svážel z lesa dříví, čert ulomil zadní kolo vozu. Prokop donutil čerta, aby svým tělem rozbité kolo nahradil. Při vjezdu do dvora přirazil vůz čerta k nárožnímu patníku, na kterém zůstal otisk čertovy zadnice. Patník byl v době konání svatoprokopských poutí hojně navštěvován poutníky. Dle lidového zvyku v době letnic polévaly panny čertův patník červenou barvou symbolizující prolitou čertovu krev. Patník byl v 60. letech 20. století odstraněn z dopravních důvodů (Dvořák, Holečková, 2008).

Roku 1584 byla z iniciativy Doroty Skořepové ze svobodného dvorce v Chotouni postavena kaple sv. Prokopa pod starou lípou v místě, kde dle legendy Prokopova matka porodila (Dvořák, Holečková, 2008; Royt, 2001; Krásl, 1895). V 17. století majitel Prokopského dvorce Berka z Dubé nahradil kapli honosnějším kostelem (nad vchodem v průčelí kamenný znak Berků z Dubé). Stavbu kostela však dokončil až další majitel dvorce, Jan Mladota ze Solopisk, který počátkem 18. století přizval ke stavbě Jana Blažeje Santiniho Aichela. **Kostel sv. Prokopa** s půdorysem osmicípé hvězdy (věž kostela dostavěna až po r. 1900) se stal místem konání svatoprokopských poutí (Dvořák, Holečková, 2008; Kroča, 2001; Krásl, 1895). Další vlastníci statku majetkově oddělili pustnoucí kostel od statku a nabízeli jej k prodeji. R. 1808 koupila kostel obec Chotouň a připojila jej k farnímu kostelu ve Skramnicích (Krásl, 1895).

Nedaleko Prokopova dvora se nachází **studánka Prokopka**. Původní studánka se nacházela v kapličce pod sochou sv. Prokopa orajícího s dvojicí čertů, které pohání křížem. Před r. 1764 byly u studánky vystavěny lázně na omývání nemocných údů. Dnešní poloha studánky je posunuta, má podobu trubky vyvěrající z tůňky. Voda ze studánky dle pověsti zahání choroby a zlé duchy (Dvořák, Holečková, 2008; Kroča, 2001; Krásl, 1895). Legenda uvádí, že pramen našel Prokop jako dítě prutem tam, kde jiní vodu nalézt nemohli (Vaněček, 1904).

Jihovýchodně od obce nedaleko ústí Čertovy brázdy se nachází pravěká **mohyla Homole** datovaná archeology do období bylanské kultury (cca 700 př. Kr.). V současné době je vysoká 4 – 5 m, odhaduje se však, že původní rozměr byl mnohem vyšší. Na jejím vrcholu stojí kamenná boží muka z r. 1808 (Dvořák, Holečková, 2008), či z roku 1841 (Krásl, 1895), kdy nahradila dřevěný kříž. Dle legendy zde Prokop dokončil orbu s čertem. Homole vznikla navršením hlíny, kterou Prokop oškrábal z rádl. Z otky pluhu, kterou poté zarazil do země, vyrostl dub (Dvořák, Holečková, 2008; Kroča, 2001).

Kostel sv. Prokopa v Chotouni

Mohyla s Božími muky u Chotouně

Lipany

Obec Lipany se nachází jihozápadně od Chotouně. Čertova brázda zde prochází přímo obcí, dále stoupá k **Lipské hoře**. Zde se r. 1434 odehrála rozhodující bitva husitských válek, při které bylo radikální husitské vojsko drtivě poraženo (Dvořák, Holečková, 2008). Dle pověsti po bitvě tekla Čertovou brázdou krev padlých bojovníků do Sázavy žalovat sv. Prokopovi na jeho hrob (Dvořák, Holečková, 2008; Otcové OSBM, 2003). V bitvě padl i husitský vůdce Prokop Holý. Jeho tělo bylo dle legendy po bitvě odneseno do vsi Lipany, omyto v pramenité vodě **Prokopovy studánky** (původní zanikla přestavbou špýcharu, nedaleko zřízena nová nádrž) a pohřbeno nedaleko tvrzi (dnešní zámek Lipany) – žádný hrob však nikdy nalezen nebyl. Další **Prokopova studánka** se nacházela při silnici od Lipské hory do Lipan, dnes je zde pomník padlým ve 2. světové válce (reliéf ruského vojáka a dívky). R. 1881 byla na Lipské hoře odhalena lipanská mohyla, r. 1868 se stala dějištěm lipanského tábora lidu (Dvořák, Holečková, 2008). R. 1870 se konal Lipské hoře další tábor lidu, který byl zároveň oslavou 900 let výročí narození sv. Prokopa v Chotouni (Krászl, 1895).

Třebovle

Obec jižně od Chotouně s raně gotickým **kostelem sv. Bartoloměje** (Bartoloměj z „bartolmai“ = syn vyorávače brázdy; sv. Bartoloměj podobně jako sv. Prokop léčil nešťastníky posedlé ďáblem) (Dvořák, Holečková, 2008).

Klášteří Skalice

Obec východně od Třebovle, na okraji obce **socha sv. Prokopa**. Uprostřed návsi se nachází pískovcový pilíř, pozůstatek **gotického chrámu Panny Marie Milostné**, který byl součástí cisterciáckého řádového domu. Chrám nikdy nebyl dostavěn, r. 1421 zcela vypleněn husity (Dvořák, Holečková, 2008).

Mohyla na paměť bitvy u Lipan

Socha sv. Prokopa u Klášteří Skalice

Stará Kouřim

Stará Kouřim se nacházela na pravém břehu potoka Výrovka, t.j. na opačném břehu, než leží dnešní Kouřim. První osídlení je doloženo již ve 2. až 3. tisíciletí př. Kr. z doby kultury

s vypíchanou keramikou. Archeologické nálezy též potvrzují přítomnost kultury řivnáčské, unětické a knovízské (Dvořák, Holečková, 2008).

Na přelomu 9. a 10. století zde vzniklo slovanské hradiště, jedno z nejvýznamnějších mocenských středisek v Čechách. Jednalo se o opevněné sídliště o rozloze 44 ha opevněné 3 pásy hradeb. Dle legendy Starou Kouřim založil Lech, bratr praotce Čecha, který se se svým kmenem od praotce Čecha po výstupu na Říp odpojil a usadil se u Výrovky. Název Kouřim je odvozen od kouře, kterým Lech signalizoval Čechovi, že našel místo vhodné pro usazení. Na zakladatele Lecha dodnes upomíná **Lechův kámen**, 3 m vysoký kvádr ruly. Pověst praví, že kdo o štědrovečerní půlnoci kamen 3x oběhne nebo obskáče po jedné noze bez jediného nadechnutí, tomu se kámen otevře a vydá své poklady. Ve středověku byl Lechův kámen využíván jako popraviště, na kterém byly upalovány usvědčené čarodějnice. Uprostřed hradiště stávala na nejvyšším místě opevněná **Akropole**, centrum knížecí správy a reprezentativní palác. V centru Akropole se dodnes nachází **kaplička sv. Víta** ve skupině památných lip a **Libušino jezírko**, oválná nádrž, dnes po většinu roku vyschlá. Nádrž patrně sloužila jako zdroj pitné vody, měla i rituální význam – na jihovýchodním břehu je doloženo pohřebiště zlických knížat. Jezírko bylo pravděpodobně využíváno jako křtitelnice prvních křesťanů (z 10. stol. doloženy základy dřevěné budovy, patrně křesťanské kaple, se schody do nádrže) (Dvořák, Holečková, 2008).

Hradiště zaniklo r. 936 pod náporu Pražanů, poté již nebylo osídlení na tomto břehu Výrovky nikdy obnoveno (Dvořák, Holečková, 2008).

Hradiště Stará Kouřim – kaplička sv. Víta na akropoli

Hradiště Stará Kouřim – Libušino jezírko

Nová Kouřim

V 10. století bylo na levém břehu potoka Výrovka vybudováno přemyslovské **hradisko sv. Jiří**. Původně zde stával **kostel sv. Jiří** z přelomu 10. a 11. století, který byl rozebrán v 19. století. Hradisko bylo pod správou Břevnovského kláštera. Je možné spekulovat, že právě zde získal Prokop kněžské vzdělání. Hradisko zaniklo v 13. století, kdy byla zdejší děpoltická knížata poražena Přemyslem Otakarem I. Lokalita poté nebyla nikdy osídlena (Dvořák, Holečková, 2008).

R. 1250 bylo Přemyslem Otakarem II. nedaleko původního hradiska sv. Jiří založeno **středověké opevněné město Kouřim** v místě, kde původně stával cisterciácký hospodářský dvorec s chrámem sv. Martina, který se stal součástí nového města (zničen husity). Součástí města byla nově založená **bazilika sv. Štěpána**. Město bylo poničeno během husitských válek, kdy mj. **v kapli Panny Marie Pomocné** husité zaživa upálili 5 cisterciáckých mnichů. Na husitské války dodnes odkazuje **kámen** na náměstí, který sem byl přenesen z bojiště na Lipské hoře jako památka na padlého Prokopa Holého (Dvořák, Holečková, 2008).

Čeřenice

V Čeřenicích se nachází **studánka Habrovka**, na jejímž průčelí je kresba sv. Prokopa čtoucího bibli. Dle pověsti zde Prokop odpočíval žíznivý po únavné cestě. Udeřil opatskou habrovou holí do země, ze které vytryskl pramen. Prokop poté zarazil hůl vedle do země, vyrostl z ní Čeřenický habr (r. 1994 zničen kulovým bleskem) (Dvořák, Holečková, 2008).

Jižně od studánky Habrovky u Křešického potoka se nachází **Čertův kámen**, kde dle legendy čert otiskl své kopyto a Prokop svůj kříž (Dvořák, Holečková, 2008).

Město Kouřim

Literatura

Bubeník J., Bernat J. (2015), O raně středověké cestě k jihu a počátcích Sázavského kláštera. *Archeologie ve středních Čechách* 19, s. 351–355.

Bernat, J., Štědra, M. (2003), Čertova brázda, stará severojižní stezka mezi Labem a Sázavou. *Archeologie ve středních Čechách* 7/1, s. 349–362.

Čtverák V., Lutovský M., Slabina M., Smejtek L. (2003), *Encyklopedie hradišť v Čechách*. Libri, Praha.

Dvořák O. (1909), *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*. Okrašlovací spolek, Senohraby.

Dvořák O., Holečková M. (2008), *Krajinou čertovy brázdy. Za sv. Prokopem od Šembery k Sázavě*. Nakladatelství MH Beroun, Beroun.

Faltýnová M., Nový P. (2014), Airborne laser scanning and image processing techniques for archeological prospection. *The International Archives of the photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* 40/5.

Jakobson R. (1937), *Glosy k legendě o sv. Prokopu*. R: Jakobson, Brno.

Kadlec J. (2000). *Svatý Prokop. Český strážce odkazu cyrilometodějského*. Benediktinské arcipopatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, Praha.

Klement M. K. (2002), *Jsem ražen z českého kovu. Několik kapitol o sv. Prokopovi, Sázavě a Emauzích*. Vyšehrad, Praha.

Krásl F. (1895), *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*. Dědictví sv. Prokopa, Praha.

Kročá J. (2001), Dva příspěvky k sakrální geografii krajiny. In: *Tvář naší země, krajina domova*. Studio JB, Praha – Průhonice, s. 92–94.

Otcové OSBM v Sázavském klášteře (2003), *Svatý Prokop divotvůrce*. Matice cyrilometodějská, Olomouc.

Remešová V. (1953), *Svatý Prokop ve výtvarném umění*. Ústřední církevní nakladatelství, Praha.

Reich J. (1988), *Posázaví*. Pressfoto, vydavatelství ČKT, Děčín.

Royt J. (2001), *Posvátná krajina Čech*. In: *Tvář naší země, krajina domova*. Studio JB, Praha – Průhonice, s. 41–45.

Royt J., Sommer P., Stecker M. (2013), *Sázavský klášter*. Národní památkový ústav, Praha.

Sommer P. (2006), *Svatý Prokop a jeho kult ve středověku*. In: Kubín P. (ed.) *Světcí a jejich kult ve středověku*. Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha, s. 261–280.

Sommer J. G. (1844), *Das Königreich Böhmen statistisch - topographisch dargestellt*. 12 díl, Kouřimský kraj. Friedrich Ehrlich, Praha.

- Sommer P. (2006), Svatý Prokop. Čechy a střední Evropa., Lidové noviny, Praha.
- Sommer P. (2007), Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve. Vyšehrad, Praha.
- Sláma J. a kol. (2015), Střední Čechy. Kolébka národních patronů. Sládečkovu vlastivědné muzeum v Kladně, Kladno.
- Štědra M. (ed.) (2003), Sázavsko – sborník X. Studio Aven, Praha.
- Štědra M., Bernat J., Hozman P., Matoušová S., Sommer P., Wlasák O. (2008), Průvodce městem Sázavou a okolím. Městský úřad Sázava, Sázava.
- Štuka Č. (2012), K problematice Čertovy brázdy“. In: Martínek J., Šmeral J. (eds.), Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu. Centrum dopravního výzkumu, Brno, s. 80–83.
- Štuka Č., Nový P. (2014), Čertova brázda ve vztahu ke starým cestám. In: Martínek J. (ed.), Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu II. Centrum dopravního výzkumu, Brno, s. 29–39.
- Šubert F. A., Borovský F. A. (eds.) (1888): Čechy, díl IV. Polabí. J. Otto, Praha.
- Švecová L. (2009), Srovnání vybraných sedmi textů se svatoprokopskou tematikou. Magisterská diplomová práce. Ústav české literatury, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno.
- Trunkátová M (2014), Obrazy kostela Všech svatých na Pražském hradě. Bakalářská práce. Ústav dějin křesťanského umění, Katolická teologická fakulta UK v Praze, Praha.
- Vaneček F. (1904), Sv. Prokop, opat sázavský a patron český. Slova pravdy, laciné čtení časové, číslo 12 a 13, ročník XIV.
- Vencel S. (1973), Výzkumy v Čechách 1970. Archeologický ústav ČSVA, Praha.

